

Аляксандр КАВАЛЕНЯ,
акадэмік-сакратар Addзялення гуманітарных навук
і мастацтваў Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі,
доктар гістарычных навук, прафесар

ВЕЧНАЯ КНІГА БЕЛАРУСКАГА ПІСЬМЕНСТВА

Напэўна, не толькі ў мяне, але і ў многіх суайчыннікаў узнікае пытанне: як невялікая беларуская зямліца адарыла сусвет велізарнай плеядай выда-
тных творцаў-гуманістаў? Яны, несумненна, не толькі робяць гонар нашай Баць-
каўшчыне, але і ўпрыгожваюць сусветную духоўную скарбніцу. Вытокі нацыя-
нальнай гуманітарнай думкі ўзыходзяць у глыб стагоддзяў і непарыўна звязаны з
гісторыяй фарміравання беларускага народа і дзяржавы.

Роздум аб нацыянальнай гісторыка-культурнай спадчыне, багацці духоўнага
жыцця, традыцыях і звычаях беларускага народа патрабуе паглыблення ў бяскон-
ца багатае мінулае нашых продкаў. Немагчыма зрабіць у гэтым сціслым паведам-
ленні шырокі экскурс у гістарычны летапіс, тым не менш адзначым, што многае
вызначалася геапалітычным становішчам беларускіх зямель. Знаходзячыся на
перакрыжаванні шляхоў зносін, на мяжы духоўнага разлому, нашы продкі выму-
шаны былі не толькі пераадолюваць безліч сацыяльна-эканамічных, палітычных
і духоўных выпрабаванняў, але і выпрацоўваць неабходны ўзровень жыццядзей-
насці, што, зразумела, фарміравала генетычна-каштоўнасны і інтэлектуальны
рэсурс беларускіх людзей.

У свой час дасведчаная Еўропа добра ведала імёны многіх нашых суайчын-
нікаў, тых, хто пакінуў адметны след на ніве духоўна-культурнага жыцця, узбага-
ціў неўміручымі творами і адкрыццямі еўрапейскую духоўную спадчыну. Сярод
іх — Мікола Гусоўскі і Францішак Скарына, Сымон Будны і Васіль Цяпінскі,
Мялецій Сматрыцкі і Сімяон Полацкі, Тамаш Зан і Ян Чачот, Адам Міцкевіч і Ян
Баршчэўскі, Францішак Савіч і Уладзіслаў Сыракомля, Вінцэнт Дунін-Марцін-
кевіч і Францішак Багушэвіч, Янка Лучына і Адам Гурыновіч, Карусь Каганец і
Алесь Гарун, Міхась Зарэцкі і Паўлюк Трус, Уладзімір Жылка і Цішка Гартны,
Уладзімір Дубоўка і Цётка. Менавіта яны і многія іншыя былі тым выбітным пад-
муркам, на якім узрасталая творчая плеяда айчынных класікаў літаратуры.

Большасць нашых сучаснікаў адкрывалі багацце і прыгажосць беларускай
зямлі, складаны лёс нашага працавітага народа праз знаёмства з творчасцю
нацыянальных класікаў. Сярод іх адметнае месца займае творчая спадчына Якуба
Коласа. У свой час, напэўна, цяжка было знайсці таго, хто не захапляўся лірычна-
эпічнымі паэмамі «Сымон-музыка» і «Новая зямля», трылогіяй «На ростанях».
Гэта былі настольныя кнігі кожнага беларускага школьніка і творчай інтэліген-
цыі. Колас не толькі таленавіты стваральнік неўміручых паэтычных шэдэўраў і
мастацкай прозы, ён выдатны педагог, вучоны, умелы арганізатар навукі, рэдак-
тар, перакладчык, дзяржаўны і культурны дзеяч. У нашы дні, у век небывалага
развіцця і нават засілля інфармацыйных тэхналогій, калі кніга губляе сваю былую
каштоўнасць, гэтыя вечныя творы класіка беларускай літаратуры не страчваюць
сваёй грамадскай значнасці.

Праглядаючы рэцэнзій на творчасць песняра, заўсёды сустракаеш станоўчыя
водгукі, у якіх большасць аўтараў выказваюць пазітыўныя ацэнкі, называюць
яго класікам беларускай літаратуры, а яго творчасць «непарыўнай з'яднанасцю
з жыццём народа», сведчаць, што творы напісаны з вялікім мастацкім майстэр-
ствам і з'яўляюцца ўзорам самаадданага служэння пісьменніка свайму народу.
Нават немагчыма ўгадаць усю веліч і ўзнёсласць ацэнак, што атрымала паэма

«Новая зямля». Я захоплены і ўражаны ацэнкай, якую зрабіў вядомы навукоўца, апантаны даследчык творчасці Я. Коласа, доктар філалагічных навук, член-карэспандэнт Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, прафесар Міхась Мушынскі. Ён назваў гэты твор эпохальнай з'явай не толькі ў гісторыі нацыянальнага ліра-эпасу, але і ў гісторыі духоўнай культуры беларускага народа. Даследчык шчыра, але вельмі моцна, з прысутнай яму мудрасцю зазначыў: «Новая зямля» — гэта твор невычэрпнай вобразна-сэнсавай глыбіні. Галоўная кніга не толькі творчасці Якуба Коласа, але і ўсяго беларускага прыгожага пісьменства. Вечная кніга». На мой погляд, гэта найбольш па-філасофску заглыбленая, вартая і зусім справядлівая ацэнка.

Не акажуся арыгінальным, калі скажу, што Якуб Колас — узор служэння Айчыне, падзея ў духоўным жыцці беларускага народа. Ён з'яўляецца адным з заснавальнікаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы, што застаецца галоўным сімвалам духоўнага здароўя нацыі, яе жыццёвай моцы, якая не страчвае актуальнасці і грамадскай значнасці ў нашы дні.

Пра паэму «Новая зямля», з якой я пазнаёміўся яшчэ ў школьныя гады, хачу сказаць асобна. Чырвонай стужкай праз твор праходзіць раскрыццё вечнай тэмы — адносін «чалавек-зямля». У гэтым творы Колас паўстае не проста як адзін з буйнейшых знаўцаў і песняроў сялянскага жыцця, стваральнік маляўнічых вобразаў роднай беларускай прыроды, пра што шмат напісана. Якуб Колас выступае і як творца-энцыклапедыст, майстра паэтычнага адлюстравання самабытнасці роднага краю. Ён адзін з нямногіх, хто з мастацкай вытанчанасцю, самабытнасцю, натуралістычнай перакананасцю, з глыбокім веданнем сялянскай філасофіі, павагай і гонарам раскрываў праўду жыцця беларускага людю.

У паэме аўтар бясконца з вялікай павагай, любоўю як натураліст-навуковец распаўядае аб прыродзе. Кожная з'ява яе намалявана палітрай багатых фарбаў так, што нельга не захапіцца прыгажосцю лесу і луга, тых гукаў і пахаў, якія, здаецца, адчуваеш наяву:

Каля пасады лесніковай
Цягнуўся гожаю падковай
Стары, высокі лес цяністы.
Тут верх асіны круглалісты
Сплятаўся з хвоямі, з дубамі,
А елкі хмурымі крыжамі
Высока ў небе выдзялялісь,
Таёмна з хвоямі шапталісь.

Гэты пасыл не можа не кранаць душу і сённяшняга чытача, бо вучыць не толькі любіць і ахоўваць прыроду, захапляцца яе дзіўным хараством, але і разумна выкарыстоўваць яе багацце, каб спыніць наступствы спажывецкай эканомікі, каб чалавек, які з'яўляецца валадаром прыроды, больш актыўна задзейнічаў навукова-тэхнічны прагрэс дзеля стварэння вакол нас прыгожага, што дорыць нам прырода.

Многія спецыялісты-крытыкі і біёграфы Якуба Коласа даволі поўна, глыбока і дастойна ацанілі творчую спадчыну гэтага класіка. Тым не менш яшчэ шмат тэм, якія будуць вывучаць многія пакаленні, робячы свае адкрыцці. На мой погляд, адным з цэнтральных сюжэтаў, які праходзіць праз усю паэму, з'яўляецца праблема сям'і ва ўсёй яе шматграннасці, цеснай сувязі з акружаючай прыродай. Набыццё зямлі не самамэта, а сэнс і сродак традыцыйнага жыцця вялікай беларускай сям'і, магчымасць захавання свайго роду. Патрэбна пагадзіцца са знаўцамі творчасці песняра, якія адзначаюць, што ў «Новай зямлі» знайшлі адлюстраванне старонкі асабістай біяграфіі паэта, у пэўнай ступені выкладзены яго пачуцці і перакананні. Гэтым выдатным творам класік стварыў не толькі помнік сабе і сваім родным, але і ўсяму беларускаму народу. Паэт яскрава дэманструе адносіны беларуса да свайго краю, да роднага дома:

Мой родны кут, як ты мне мілы!..
Забыць цябе не маю сілы!
Не раз, утомлены дарогай,
Жыццём вясны мае убогай,
К табе я ў думках залятаю
І там душою спачываю.

Праз родны кут паэт увасабляе малую Радзіму, жыццё ў сям’і і яе адносіны да ўласнага кавалка зямлі. Жыццядзейнасць сям’і павінна адбывацца ва ўласным доме, дзе ладзяцца народныя і рэлігійныя святы — і Спас, і Каляды, і Вялік-дзень, — дзе ад пакалення да пакалення перадаюцца нацыянальныя традыцыі і звычаі. У «Новай зямлі» надзвычай уражліва раскрыты сялянскі побыт. Тут і «Раніца ў нядзельку», «За сталом», «Падгляд пчол», «Каляды», «Дзядзька-кухар», і шмат іншых замалёвак сямейнага жыцця. Жывое пры творцы вучыць вельмі чула і адказна ставіцца да народных традыцый і звычайў, не парываць сувязі з продкамі, ушаноўваць іх памяць. Сям’я — галоўная ячэйка грамадскага жыцця. На красамоўным прыкладзе сям’і Міхала і Ганны, дзе панавала бязмернае каханне, узаемапавага і згода, якія перадаваліся дзецям, паэт выразна паказаў сваё стаўленне да інстытута сям’і, яе грамадскую значнасць.

У наш прагматычны час вельмі важна данесці да падрастаючага пакалення ідэю захавання сямейных каштоўнасцей. Яшчэ ў старажытным Рыме бліскучы аратар, філосаф і палітык Марк Тулій Цыцэрон (106—43 да н. э.) называў шлюб першай ступенькай чалавечага грамадства. Вопыт сведчыць, што ў працэсе гістарычнага развіцця грамадства знікалі гарады і цэлыя краіны, плямёны і народы. Сціраліся з твару зямлі імперыі, цывілізацыі, узнікалі і знікалі межы. І толькі адну каштоўнасць чалавецтва пранесла праз тысячагоддзі. Гэтая каштоўнасць — сям’я. Яе захоўвалі і збераглі ўсе народы свету без выключэння. Сям’я — гэта асяродак духоўнасці, высокіх пачуццяў кахання, гарманічнага развіцця асобы, трывалая апора чалавека, яго надзея і абарона. Яна заўсёды давала чалавеку сэнс жыцця, дапамагала захоўваць лепшыя і высакародныя пачуцці.

У сваім выдатным творы Колас даносіць да новых пакаленняў не толькі прынцыпы векавой народнай маралі, але і асновы народнай педагогікі. У адзіночку чалавек не зможа выжыць і развівацца. Менавіта таму са старажытных часоў людзі сяліліся сем’ямі і плямёнамі, разам палявалі, апрацоўвалі зямлю, расцілі новыя пакаленні, перадаючы ім духоўнае багацце і набыткі культуры.

У нашы дні вельмі важна данесці да моладзі і паказаць негатыўную духоўную сутнасць наватворных агрэсіўных тэндэнцый, якія накіраваны на разбурэнне сямейных адносін. Фіктыўныя сямейныя саюзы, аднаполыя сем’і, сурагатныя маці — гэта ўсё тое, што мэтанакіравана навязваецца маладому пакаленню. Я б назваў гэтыя тэндэнцыі «каханнем з бракам», бо яны звернуты ў будучае на выраджэнне і знікненне не толькі сям’і, але і чалавечай цывілізацыі. Не скажу, што гэта новае адкрыццё, але ў нашы дні такія тэндэнцыі набываюць усё больш шырокія памеры і агрэсіўнасць. Дзеля атрымання пэўных выгад заключаюцца фіктыўныя шлюбныя саюзы і праводзяцца іншыя антысямейныя дзеянні. Дарэчы, у некаторых краінах дадзены феномен стаў даволі выгадным бізнесам.

Сёння славянскаму свету кінуты сур’ёзны выклік з боку ліберальна-дэмакратычнага Захаду. Усёдазволенасць і гвалт, прастытуцыя і парнаграфія, наркаманыя і п’янства, аднаполыя саюзы і гомасексуалізм падаюцца СМІ не як заганы біялагічнай сутнасці чалавека, а як непазбежная рэальнасць і неад’емная патрэба жыццядзейнасці людзей. Вырадкі і заганы не хочуць жыць ізалюваным жыццём, яны аб’ядноўваюцца і навязваюць свой светапогляд грамадству ўсімі магчымымі сродкамі, прапагандуюць свае погляды сярод дзяцей і падлеткаў праз інтэрнэт. Больш за тое, адбываецца мэтанакіраванае навязванне чужых духоўных каштоўнасцей і заганаў, якія супярэчаць традыцыям нашай гістарычнай свядомасці, падаюцца як норма грамадскага жыцця і згубна руйнуюць свядомасць і душы моладзі.

Рознага роду тэлешоу, якія займаюць сёння значны час тэлеэфіру і знешне здаюцца прыемнымі і нават прывабнымі, маюць не толькі загадзя зададзеную драматургію, але і накіраваны на дасягненне пэўнага грамадскага выніку, як правіла, на разбурэнне звычаяў, традыцый, духоўных і культурных каштоўнасцей славянскіх народаў і дзяржаў. Адбываецца пастаянны зварот не да розуму чалавека, а да яго інстынктаў і біялагічных пачуццяў. Разгорнута мэтанакіраванае разбурэнне духоўнай сутнасці маладога пакалення, яго свядомасці, маральных якасцей і здольнасцей, якія яшчэ не ўсталяваліся, звязанне іх да ўзроўню жывёльных інстынктаў размнажэння. На жаль, тэндэнцыя разбуральнага ўздзеяння інфармацыйнага патоку досыць дзейсная. На шматлікіх форумах інтэрнэта маладыя людзі дзеляцца шматлікімі праблемамі паловага жыцця, асабліва небяспечна, калі 12-гадовыя падлеткі дзеляцца сваім «багатым» жыццёвым вопытам і даюць самыя неверагодныя парады.

Сёння на дзіва актуальным з'яўляецца зварот да прыкладу сям'і, якую Якуб Колас красамоўна, з гумарам і глыбокай сялянскай філасофіяй адлюстравваў у сваім неўміручым творы. Гэта яшчэ раз сведчыць аб вялікай мудрасці песняра, які ў сваіх развагах папярэджаў новыя пакаленні, што вытокі ўсяго ў сям'і.

Біблейская мудрасць павучае захоўваць павагу да бацькоў, якая складаецца з удзячнасці тым, хто талентам усяго існавання свайго, любоўю і працай выводзяць на святло жыцця сваіх дзяцей і дазваляе ім узрастаць у мудрасці і ласцы. «Усім сэрцам шануй бацьку твайго, і не забывай радзільных хвароб маці тваёй. Памятай, што ты народжаны ад іх, і што можаш ты аддаць ім, як яны табе?»

Як бачна, сям'я заклікана не толькі ўспрымаць, падтрымліваць, але і перадаваць ад пакалення ў пакаленне духоўна-рэлігійную, нацыянальную і культурную традыцыю. Нацыянальныя традыцыі валодаюць значным педагагічным патэнцыялам і могуць служыць эфектыўным сродкам духоўна-маральнага выхавання дзяцей. Адказнасць сям'і заключаецца перш за ўсё ў перадачы моўнага багацця беларускага народа, яго душы, ад старэйшых пакаленняў малодшым, ад бацькоў — дзецям. Гэта тое, што робіць гонар кожнай нацыі.

Вось такой жыццёвай мудрасці вучыць «вечная кніга беларускага пісьменства» выдатнага песняра беларускага народа Якуба Коласа.